

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ**

ХІХ — початку ХХ ст.

ВИПУСК ХVІІІ

приурочений Великій реформі 1861 р.

КИЇВ 2011

Пропоноване видання є вісімнадцятим випуском наукових студій відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії України НАН України. Видання продовжує традицію публікації результатів науково-дослідницької діяльності співробітників, аспірантів та здобувачів відділу, працівників провідних вітчизняних наукових установ та викладачів вищих навчальних закладів України. Представлений черговий випуск присвячений проблемам Великої реформи 1861 р. та особливостям її впровадження в Україні, а також значенню і наслідкам, котрі вона мала для історичного вітчизняного поступу.

Наукові доробки, що увійшли до випуску, можуть бути корисними не лише ученим-історикам, викладачам та студентам вищих навчальних закладів гуманітарного профілю, а й усім небайдужим до минулого України.

Редакційна колегія: *О.П. Реснт*, д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України (голова редколегії), Інститут історії України НАН України, *О.О. Крижановська*, к.і.н., старший науковий співробітник (секретар редколегії), Інститут історії України НАН України.

Члени редколегії: *В.Й. Борисенко*, д.і.н., професор, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, *О.І. Гуржій*, д.і.н., професор, головний науковий співробітник, Інститут історії України НАН України, *О.В. Добржанський*, д.і.н., професор, Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича, *Г.Д. Казьмирчук*, д.і.н., професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, *В.П. Коцуур*, д.і.н., професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет, *О.М. Лебеденко*, д.і.н., професор, Ізмаїльський державний педагогічний інститут, *О.А. Удод*, д.і.н., професор, Інститут історії України НАН України, *Л.Ф. Циганенко*, д.і.н., професор, Ізмаїльський державний педагогічний інститут, *В.С. Шандра*, д.і.н., професор, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України, *Н.А. Шип*, д.і.н., професор, Українська академія зовнішньої торгівлі.

Рецензенти: д.і.н., доцент *І.А. Коляда*, д.і.н., проф. *Ю.І. Терещенко*, д.і.н., проф. *О.Б. Шляхов*.

Згідно постанови президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1-05/4 видання внесено до переліку фахових видань з історичних наук (Бюлетень ВАК України, № 6, 2010).

Літературний редактор: *С.В. Корновенко*, *В.В. Шевченко*

Набір підготувала: *В.В. Шевченко*

Оригінал-макет підготувала: *Л.А. Зубець*

Видається за рішенням Вченої ради Інституту історії України НАН України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 6739 від 04.12.2002 р., видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Редакція публікує матеріали згідно оригінальних версій авторів, не завжди поділяючи їх погляди.

Електронна адреса: E-mail — pravhram@rambler.ru.

Problems of the History of Ukraine of XIX — Beginning XX cc. XVIII Edition. —
Kyiv: Institute of the History of Ukraine, 2011. — 305 p.

The offered edition is the eighteenth issue of scientific studios of department of the history of Ukraine XIX — to beginning of XX item to the Institute of the history of Ukraine NAS Ukraine. Edition continues tradition of publication of the results of scientifically research activity of employees, graduate students and bread-winners of department, workers of researches the leading domestic scientific establishments and teachers of higher educational establishments of Ukraine. The represented regular number is dedicated to the problems of Great reform (1861) and the peculiarities of its introduction in Ukraine and also the meaning and the affects it had for the historical national development.

Scientific revisions which entered in an issue can profit to not only the scientists-historians, teachers and students of higher educational establishments of humanitarian type but also all unindifferent to the pas of Ukraine.

Editorial Board: *O.P. Reent*, Doctor of History, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Head of editorial board), Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, *O.O. Kryzhanovs'ka*, Candidate of History (Secretary of editorial board), Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Editorial Board Members: *V.Y. Borysenko*, Doctor of History, Professor, M.P. Draho-manov National Pedagogical University, *O.I. Hurzhiy*, Doctor of History, Professor, Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, *O.V. Dobrzhans'kyi*, Doctor of History, Professor, Yuriy Fed'kovich Chernivtsi State University, *H.D. Kaz'myrchuk*, Doctor of History, Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University, *V.P. Kotsur*, Doctor of History, Professor, Corresponding Member of the Academy of Pedagogy of Ukraine, Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi State Pedagogical University, *O.M. Lebedenko*, Doctor of History, Professor, Izmail State Pedagogical Institute, *O.A. Udod*, Doctor of History, Professor, Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, *L.F. Tsyganenko*, Doctor of History, Professor, Izmail State Pedagogical Institute, *V.S. Shandra*, Doctor of History, Professor, Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, *N.A. Shyp*, Doctor of History, Professor, Ukrainian Academy of Foreign Trade.

Reviewers: Doctor of History *I.A. Kolyada*, Doctor of History, Professor *Yu.I. Tere-shchenko*, Doctor of History, Professor *O.B. Shlyakhov*.

According to decision of presidium of the Higher Certification Committee of Ukraine from 26.05.2010 p. № 1-05/4 the edition is included to the list of professional publications in history (report of the Higher Certification Committee of Ukraine, № 6, 2010).

Literary Editor: *S.V. Kornovenko, V.V. Shevchenko*

Composed matter by: *V.V. Shevchenko*

Layout by: *L.A. Zubets*

Published according to decision of Academic Council of Institute of the History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Certificate of state registration of printed medium KB № 6739 from 04.12.2002, issued by State Committee of Information Policy, Television and Broadcasting of Ukraine.

The editors publish the materials according to the original authors' versions, not always sharing their views.

E-mail: pravhram@rambler.ru.

ЗМІСТ

Смолій В.А. Велика реформа 1861 р.: сучасне бачення 4

Розділ І. Історіографія «селянського питання» ХІХ — початку ХХ ст. та методологія історико-аграрних досліджень

Реснт О.П.

Велика реформа 1861 р.: погляд із ХХІ століття 7

Бундак О.А.

Селянська реформа 1861 р. на сторінках «Українського селянина» 25

Житніков О.В.

Селянська реформа 1861 р.: огляд американської історіографії
другої половини ХХ ст. 33

Івангородський К.В.

Проблематика реформи 1861 р. на сторінках часопису «Український селянин»
за перше десятиліття ХХІ ст. 41

Лазуренко В.М., Морозов А.Г.

Дискусії щодо визначення об'єктивних параметрів заможності селянських
господарств періоду НЕПу у науковій літературі 20-х рр. ХХ ст. 53

Орлик В.М.

До питання методології досліджень проблем економічної історії
Російської імперії 59

Присяжнюк Ю.П.

Міждисциплінарний підхід у сучасному селянознавстві:
досвід білоруської історіографії 65

Темірова Н.Р.

Реформа 1861 р. через призму поглядів іноземних дослідників 72

Розділ ІІ. Скасування кріпосного права: передумови, зміст, наслідки

Десятніков І.В.

Реформа 1861 р. та формування виробничих відносин
у сільському господарстві України 78

Земзюліна Н.І.

Велика реформа 1861 р. і актуалізація «жіночого питання»
в Російській імперії 85

Мельниченко В.М.

Аграрна реформа 1861 р. на Черкащині та її наслідки 91

Молчанов В.Б.

Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України 95

Орлик С.В.

Проекти оподаткування нерухомого майна в Російській імперії в 50–60-х рр. XIX ст. 105

Шевченко В.М.

Скасування кріпосного права в межах Російської імперії і політичний рух 113

Гавеля Б.Р.

Політична культура українського народу в умовах цензурного й поліцейського нагляду XIX ст. 121

Розділ III. Аграрний розвиток у пореформений період**Берестовий А.І., Федьков О.М.**

Грошові та натуральні повинності українського селянства у другій половині XIX ст. 129

Ващенко А.В.

Повітові з'їзди мирових посередників у структурі органів управління Російської імперії 1861–1874 рр.: законодавчо-правовий аспект 134

Десятніков О.В.

Застосування ручної праці у сільському господарстві України в 20-ті рр. XX ст. 141

Іващенко В.А., Тараненко О.М.

Еволюція нормативно-правової бази податкової політики Центральної ради та Гетьманату в українському селі (жовтень 1917 — грудень 1918 рр.) 148

Рахно О.Я.

Діяльність статистичного відділення Чернігівського губерньського земства по дослідженню пореформеного села 154

Фареній І.А.

Селянське господарювання в системі товарно-ринкових відносин пореформених десятиліть 163

Шара Л.М.

Господарська діяльність чернігівського самоврядування у пореформену добу 172

Розділ IV. Вирішення «селянського питання» в соціально-економічній та суспільно-політичній думці XIX — першої третини XX ст.**Доросевич М.В.**

Ліберальна інтерпретація наслідків реформи 1861 р. для селянського господарства наприкінці XIX — на початку XX ст. 180

Капустян Г.Т.

Лев Миколайович Літошенко про відродження сільського господарства в умовах нової економічної політики 188

Мойсієнко В.М.

Ліберальні проекти вирішення аграрного питання на початку XX ст. 192

Падалка С.С., Падалка С.С.

Соціально-економічні наслідки селянської реформи 1861 р. в теоретичній спадщині М.П. Драгоманова (за матеріалами видань «Громади»)..... 200

Усенко П.Г.

Ініціативи З. Сераковського у сфері реформ 1860-х рр. 207

Розділ V. Культурні та духовні аспекти Великої реформи

Драч О.О.

Велика реформа як чинник прагнень жіночої молоді Російської імперії до вищої освіти 223

Єрмілов В.С.

Медична допомога селянам Херсонської губернії у період, що передував земській медицині 231

Михайлюк О.В.

Традиціоналізм селянської культури..... 237

Розділ VI. «Селянське питання» та революційний процес першої третини XX ст.

Марочко В.І.

Соціально-правовий статус колишніх поміщиків в УСРР 1920-х рр. 244

Еткіна І.І.

Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії 256

Капустян С.С.

Формування сталінського командно-репресивного режиму (на прикладі щоденника І.І. Шітца) 265

Корновенко С.В.

Погляди П.М. Врангеля на сутність та шляхи вирішення аграрного питання..... 270

Лозовий В.С.

Правосвідомість українського селянства та його суспільно-правове становище в період Директорії УНР (1919 р.) 277

Савченко Г.П.

Аграрне питання в контексті розвитку українського руху в російській армії (березень–травень 1917 р.) 285

Т.Ю. Горбань

Проблема формування нації та національної свідомості у поглядах українських громадсько-політичних діячів початку XX ст. 294